

ÁCS-ÖBÖLKÚTI-DÜLŐ LELŐHELY RÓMAI KORI SÍRJAINAK EMBERTANI EREDMÉNYEI

TÓTH GÁBOR* – MERCZI MÓNKA**

Absztrakt: 2008 novembere és 2009 áprilisa között a Kulturális Örökségvédelmi Szakszolgálat megbízásából a Scott és Csoma szélerőmű-park területén, az Ács-Öbölkúti-dűlő lelőhelyen Fűkőh Dániel vezetésével végeztek régészeti feltárást. A helyszínen egy késő római (3–4. századi) telep és a hozzá tartozó temető részletét sikerült feltárni. A feltárt 38 római kori sír a Magyar Nemzeti Múzeum leltározott gyűjteményébe tartozik. A nemi eloszlás alapján 18 esetben férfi, 13 esetben nő nyugodott a sírban. Az alacsony sírszám és a mennyiségében és minőségében nem reprezentatív temetőrészlet ellenére, a szükséges korrekciók után, kísérlet történt a halandósági viszonyok meghatározására. Mindenképpen figyelemre méltó a rövidfejjűség magas aránya. Ha ezt a népességet is a római korban általános hosszúfejjűség jellemezné, akkor azoknak a vizsgálható koponyák között is meg kellene jelenni. Ez az embertani megfigyelés mindenestre szükségessé teszi a régészeti leletanyag körültekintő és alapos vizsgálatát.

Kulcsszavak: Pannonia, római kor, antropológia

BEVEZETÉS

2008 novembere és 2009 áprilisa között a Kulturális Örökségvédelmi Szakszolgálat megbízásából a Scott és Csoma szélerőmű-park területén, az Ács-Öbölkúti-dűlő lelőhelyen Fűkőh Dániel vezetésével végeztek régészeti feltárást. A helyszínen egy késő római (3–4. századi) telep és a hozzá tartozó temető részletét sikerült feltárni. A régészeti beszámoló alapján, a temető anyaga a korabeli viseletre vonatkozóan jelentett számos

információt.¹ Az Ács és Bábolna között elhelyezkedő lelőhely egy egykori vízfolyás észak–déli irányú völgyében feküdt a terület legmélyebb részén, az M1-es autópálya közelében.

A feltárt 38 római kori sír a Magyar Nemzeti Múzeum leltározott gyűjteményébe tartozik (1.67073.126.001–1.67073.276.002). Embertani vizsgálatára Kreiter Attila osztályvezető megbízása alapján került sor.

ANYAG ÉS MÓDSZER

A csontanyagot mosás és csomagolás után, a hitelesség megőrzése mellett szállították Szombathelyre, a Magyar Nemzeti Múzeum

Nemzeti Örökségvédelmi Központ Regionális Bázisára az embertani vizsgálat elvégzése céljából. A vizsgálat Éry Kinga² és Rainer

* Nyugat-magyarországi Egyetem, Savaria Egyetemi Központ, TTK, Biológia Intézet, H-9700 Szombathely, Károlyi G. tér 4. tgor@ttk.nyme.hu

** Magyar Nemzeti Múzeum Balassa Bálint Múzeuma, H-2500 Esztergom, Mindszenty tér 5. moni.merczi@gmail.com

¹ FÜKÖH 2011.

² ÉRY 1992, 1–42.

Knußmann³ ajánlásait követve 38, rendkívül rossz megtartású csontváz anyagán történt meg. Az összehasonlításokat Merczi Mónika római korra vonatkozó számítógépes

antropológiai adatbázisa és a szerzők korábbi közlése alapján kíséreltük meg.⁴ A paleodemográfiai modellezést Bernert Zsolt ajánlásai alapján⁵ végeztük.

EREDMÉNYEK ÉS MEGBESZÉLÉS

Az embertani alapadatokat az *I. táblázat* tartalmazza. A nemi eloszlás alapján 18 esetben férfi, 13 esetben nő nyugodott a sírban. A felnőttek közül további 5 esetben nem sikerült egyértelműen eldönteni a nemi hovatartozást, mivel a 23 informatív jellegből csupán néhányat sikerült a vizsgálatba bevonni. Az életkori megoszlás alapján szembeötlő a fiatal korban eltemetettek szinte teljes hiánya; mindössze két gyermekkorban elhunytat lehetett azonosítani. Közülük az egyik (SNR 249), egy 11–14 éves gyermek, rendellenes testhelyzetben került a sírba (*I. kép 1*). Míg a többi esetben a holttesteket hanyatt fekvő helyzetben temették el, addig őt hasra fektették.

Az alacsony sírszám és a mennyiségében és minőségében nem reprezentatív temetőrészlet ellenére, a szükséges korrekciók után, kísérlet történt a halandósági viszonyok meghatározására (*I. kép 2*). A felnőttkori halálozási csúcs az *adultus* időszakra tehető. Ez a korai felnőttkori magas halandóság egészségtelen környezeti tényezőkre utalhat. A leletanyag alapján a születéskor várható élettartam 29,6 év. A halandóságitábla-modellek alkalmazásával, az újszülöttek pótlása után ez az érték azonban csupán 19,9 év. A kis elemszám miatt a nemenkénti bontásnak és értékelésnek nincs értelme, de 15 éves kort elérve a két nem összevont adatai alapján már csupán további 15,7 év volt a várható élettartam.

A csontanyag rendkívül rossz megtartása miatt a metrikus értékelés alaposabb összehasonlításokat nem tesz lehetővé. A temetőben eltemetett 18 férfi közül a koponyajelzőt csak 4 esetben lehetett meghatározni. A koponyajelző alapján közülük 3 férfi rövid, illetve igen rövid fejű (*brachykran*, illetve *hyperbrachykran*) volt, egy pedig közepesen hosszú fejűnek (*mesokran*) bizonyult. A vizsgált korszakot tekintve ez a megoszlás a leletanyag töredékessége ellenére is meglepő, mert a késő római kor mérsékelten kevert népeségén belül a férfiak több mint felét hosszúfejűség (*dolichokrania*) jellemezte (Kelet-Dunántúl: 55,5%; Nyugat-Dunántúl: 67,9 %), rövidfejűség (*brachykrania*) pedig mindössze ötödrészüknél (Kelet-Dunántúl: 17,9%), illetve negyedrészüknél (Nyugat-Dunántúl: 25,0%) fordult elő.

A vizsgált temetőben a rövid fejűek átlagos testmagassága⁶ általában a nagy közepes/magas mérettartományba sorolható, de egy esetben a rövidfejűség alacsony termettel párosult.⁷ További három férfinél csak a termet vizsgálatára volt lehetőség, de közöttük is többségben vannak a magas termetűek. A nagy közepes, illetve magas termetűek átlagos testmagassága minden esetben meghaladta a római korra számított átlagértéket (Kelet-Dunántúl: 166,48 cm; Nyugat-Dunántúl: 168,30 cm).

³ KNUSSMANN 1988, 160–232, 421–496.

⁴ MERCZI-TÓTH 2014.

⁵ BERNERT 2005.

⁶ SJØVOLD 1990.

⁷ Ez utóbbi férfinél a testmagasságot a combcsont M2-es mérete alapján becsültük.

A temetőben eltemetett 13 nő közül a koponyajelző kiszámítására csak 5 esetben adódott lehetőség. Közöttük a közepesen hosszú és a rövid fejűek aránya azonosnak bizonyult, de egy esetben hosszúfejűség is előfordult. A férfiakhoz hasonlóan ez az arány is eltér a római kori nőkre jellemző megoszlástól, ugyanis közöttük a hosszú fejűek aránya még magasabb (Kelet-Dunántúl: 62,9%; Nyugat-Dunántúl: 76,2%), a rövid fejűek aránya pedig alacsonyabb volt (Kelet-Dunántúl: 8,8%; Nyugat-Dunántúl: 4,8%), mint a férfiaknál.

A nők termete⁸ koponyajelzőtől függetlenül nagy közepes, a római kori átlagnál (Kelet-Dunántúl: 155,89 cm; Nyugat-Dunántúl: 158,60 cm) ugyanúgy magasabbak, mint a férfiak.

A mérhető koponyák alacsony aránya miatt a népesség embertani párhuzamai nem vizsgálhatók. Kérdés, hogy ez a néhány koponya mennyiben reprezentálja az egész népességet, de mindenképpen figyelemre méltó a rövidfejűség magas aránya. Ha ezt a népességet is a római korban általános hosszúfejűség jellemezné, akkor azoknak a vizsgálható koponyák között is meg kellene jelenni. Ez az embertani megfigyelés mindenesetre szükségessé teszi a régészeti leletanyag körültekintő és alapos vizsgálatát. A mellékletekről a régészeti közlés alapján annyit lehet tudni,⁹ hogy a férfiakat a korszakra jellemzően hagymafejes fibulákkal temették el. Nőknél számszerű alakú fibulák vannak, amelyeket idegen eredetűnek tekinthetünk.

Embertani típus¹⁰ mindössze három esetben határozható meg; 2 férfi esetében a nordikus, 1 nő esetében pedig a gracilis mediterrán jellegek dominálnak.

Paleopatológiai szempontból felnőtt korban vizsgálhatók a fizikai igénybevétel okozta degeneratív elváltozások a gerincen és a végtagok csontjain. Több esetben a lovaglással összefüggésben kialakult combcsontelváltozások is igazolhatók.

Az SNR 233. sírban eltemetett férfinél a bal *ulna* középső harmadában megvastagodással, tengelyeltérés nélkül gyógyult törés látható. Az SNR 256. sírban nyugvó férfi esetében hasonlóan gyógyult az előzővel azonos területen megfigyelhető törés, de esetében a gyógyulás csonthártyagyulladásos szövődémmel zajlott. Az SNR 240. sírban eltemetett férfinél a jobb oldali sípcsont középső harmadában valószínűleg fiatalkori törés utáni kerületnövekedés, minimális tengelyeltérés és a csontvelőgyulladásra utaló elváltozások láthatók. Az SNR 255. sírban eltemetett nőnél a jobb oldali kulcscsont megvastagodással gyógyult törése a középső és külső harmad határán vizsgálható. Ezt a törést nála az *extremitas acromialis* ízfelszíni degenerációja kíséri.

Vashiányos vérszegénységre utaló *cribra orbitalia* (I-es stádium) az SNR 271. számú nő esetében alakult ki.

A *post mortem* foghiányok magas száma mellett a 440 vizsgálható fogból 58 esetben *caries*, 18 esetben *radix* volt vizsgálható. Ezen kívül 37 esetben életbeni fogvesztést lehetett azonosítani. Érdekességként egy bal alsó 4-es fogon a fogszuvasodáson kívül a gyökércsúcson *hypercementosist* is sikerült meghatározni.

Több esetben epigenetikus jellegként azonosítani lehetett Worm-féle csontokat, *sutura metopicát*, *os incaét*, *lambda* csontot és *sutura mendosát*.

⁸ Esetükben a testmagasságot ugyancsak a combcsont M2-es mérete alapján becsültük.

⁹ FÜKÖH 2011, 114.

¹⁰ LIPTÁK 1980, 258–262.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

A vizsgálatok elvégzésének lehetőségéért Kreiter Attilának és Ilon Gábornak mondunk köszönetet.

IRODALOM

- BERNERT 2005: Bernert Zs.: Paleoantropológiai programcsomag (Paleoanthropological program package). *Folia Anthropologica* 3 (2005) 71–74.
- ÉRY 1992: Éry K.: *Útmutató csontvázleletek vizsgálatához*. Budapest 1992.
- FÜKÖH 2011: Fűköh D.: Előzetes jelentés az Ács-Öbölküti-dűlő – a Csoma & Scott Szélerőműpark – területén végzett régészeti feltárásról. *Agria* 47 (2011) 109–120.
- KNUSSMANN 1988: Knußmann, R.: *Anthropologie: Handbuch der Vergleichenden Biologie des Menschen* I. Stuttgart 1988.
- LIPTÁK 1980: Lipták P.: *Embortan és ember-származástan*. Budapest 1980.
- MERCZI M.–TÓTH G 2014: Merczi M. – Tóth G.: Kelet- és Nyugat-Dunántúl népessége a római korban. In: *Fiatál Római Koros Kutatók III. konferenciakötete*. Szerk.: Balázs P. Szombathely 2014, 33–50.
- SJØVOLD 1990: Sjøvold, T.: Estimation of stature from long bones utilizing the line of organic correlation. *Human Evolution* 5 (1990) 431–447.
<https://doi.org/10.1007/BF02435593>

ANTHROPOLOGICAL FINDINGS FROM THE ROMAN-PERIOD CEMETERY AT ÁCS-ÖBÖLKÚTI-DÜLŐ

The paper presents the data revealed by the anthropological examination of the remains of 38 persons excavated in Komárom-Esztergom County. Mortality conditions were attempted to be determined. Due to the low percentage of skulls suitable for measuring, the anthropological parallelisms of the population could not be analyzed. Based on the few skulls we were able to measure, the high percentage of brachycephaly is conspicuous. If this population, too, were characterized by dolichocephaly widely characteristic in the Roman period, this must have been represented among the measurable skulls. Thus, the watchful and thorough investigation of the archaeological remains is needed.

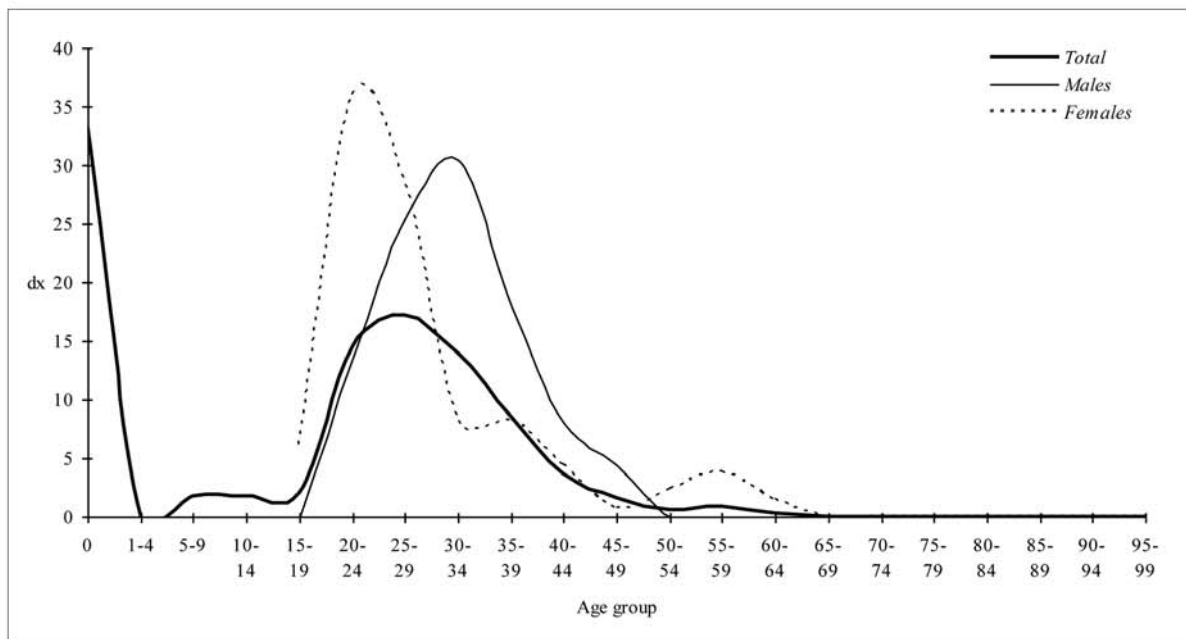
Sorszám	SNR (Sírszám)	Nem	Életkor
1.	126.	férfi	22–28 év
2.	226.	indiff.	20–30 év
3.	231.	nő	35–45 év
4.	233.	férfi	20–30 év
5.	234.	férfi	25–40 év
6.	235.	férfi	31–35 év
7.	239.	nő	52–61 év
8.	240.	férfi	40–49 év
9.	242.	férfi	25–35 év
10.	243.	indiff.	27–36 év
11.	246.	nő	20–30 év
12.	247.	indiff.	19–21 év
13.	248.	férfi	26–35 év
14.	249.	indiff.	11–14 év
15.	251.	férfi	30–40 év
16.	252.	nő?	19–21 év
17.	253.	férfi?	20–30 év
18.	254.	férfi?	20–23 év
19.	255.	nő	20–25 év
20.	256.	férfi	34–40 év
21.	257.	férfi?	27–36 év
22.	258.	nő?	20–25 év
23.	259.	indiff.	25–34 év
24.	259.	férfi	23–40 év
25.	260.	férfi?	31–40 év
26.	261.	nő	23–30 év
27.	262.	férfi?	25–35 év
28.	263.	férfi	38–47 év
29.	264.	indiff.	7–9 év
30.	265.	férfi	26–35 év
31.	266.	nő	25–40 év
32.	267.	nő	25–40 év
33.	268.	nő	23–26 év
34.	269.	nő?	15–30 év
35.	270.	nő	20–30 év
36.	271.	nő?	18–30 év
37.	276.	férfi	25–34 év
38.	276.	indiff.	25–40 év

1. táblázat. Nemi és életkori alapadatok

Table 1. Individual sex and age data

1

2

1. kép. 1: Hason fekvő helyzet (SNR 249); 2: Halandósági görbe
 Fig. 1. 1: Buried in prone position (SNR 249); 2: Mortality curves